

MORALNI UZORI

Slobodan Sadžakov

Pedagoški fakultet, Univerzitet u Novom Sadu,
Podgorička 4, 25000 Sombor, Srbija
slobodansadzakov@yahoo.com

Primljen: 29. 10. 2021.
Prihvaćen: 14. 2. 2022.

U radu razmatramo pojam moralnog uzora nastojeći ukazati na bitna određenja ovog statusa, kao i na određene dileme koje postoje u pogledu vrijednosnog opredjeljenja u vezi s ovim fenomenom. U uvodnome dijelu razmatra se kompleksnost sfere moralnog djelovanja, a u okviru toga i kriterija koji su relevantni za određivanje statusa moralnog uzora. Našu analizu tog pojma nastojali smo provesti u kontekstu razmatranja nekoliko područja društvenosti (politika, patriotizam, religija) u okviru kojih pojam moralnog uzora ima svoje značajno mjesto.

Ključne riječi: moralni uzor, moral, etika

1.

Sfera morala podrazumijeva kompleksno područje ljudskog djelovanja jer je riječ o fenomenu koji se posreduje na mnogostruke načine i u brojnim područjima društvenog života. Naime, ta sfera podrazumijeva širok spektar situacija u kojima se čovjek izražava; one mogu biti u vezi sa sferom privatnih (obiteljski, prijateljski, partnerski) i poslovnih odnosa, kao i s nizom drugih formi odnosa u javnoj sferi. Moralno djelovanje sačinjeno je i od čitave mreže predodžbi (koje ujedno, na reflektiraniji način, mogu predstavljati i etičke kategorije i pojmove) kao što su predodžbe dobra i zla, moralne vrline, moralne vrijednosti, moralne dužnosti, moralne norme, predodžbe moralnog karaktera, moralnog izbora itd., koje na ključan način konstituiraju sferu moralnosti.

Podsjetimo da se specifičnost morala, pored ostalog, ogleda i u teškoći njegovog preciznog određivanja i normiranja. Naime, moral je segment praktičkog djelovanja koji, kao što je to slučaj i s drugim praktičkim područjima (pravo, ekonomija, politika), podrazumijeva čitav niz determinanti koje se odnose na konkretizaciju društvene interakcije. Zato se u pogledu refleksije te sfere ne može očekivati egzaktnost kakva je recimo ona koja je karakteristična za sferu prirodnih znanosti.¹ Otuda je u području moralnosti, kao i u okviru njene refleksije (etika), prisutna stalna arbitarnost, ocjenjivanje i preispitivanje kojem podliježu svi segmenti moralnog djelovanja (konkretni moralni činovi, moralni karakter, moralne vrijednosti, moralne norme itd.). Sve navedene poteškoće koje postoje u pogledu analize cjeline moralnog djelovanja odnose se i na važan, a ujedno i prilično zanemaren pojam, a to je pojam *moralnog uzora*. Jedan od mogućih razloga tog zanemarivanja mogao bi se odnositi na već spomenutu arbitarnost koja obilježava sferu morala. Ona čini vrlo kompleksnim i osjetljivim pitanje ustanovljavanja parametara određivanja statusa moralnog uzora. Nesumnjivo da to donosi i čitav niz teškoća u pogledu analize, kako primjene općih etičkih mjerila (principa) u pogledu ovog statusa, tako i djelovanja konkretnih osoba (kao »kandidata« za ovaj status). Navedenom zanemarivanju razmatranja pojma moralnog uzora može se dodati i činjenica uočljivog izostajanja rasprava o tom pojmu čak i od strane najznačajnijih etičara. Slična ocjena se, čini se, može odnositi i na sadržaje poznatih povijesti etike. Također, i neke od najznačajnijih etičkih koncepcija (deontološka, utilitarizam, teorija vrlina) u dobroj su mjeri izostavljale problematiziranje ovog pitanja. Iako se u može reći da je u okviru njih prisutna tematizacija onoga što nazivamo moralno izvrsnim djelovanjem, ipak je i tu primjetan deficit u pogledu detaljnijeg razmatranja pojma moralnih uzora, posebno konkretnih imena koja bi potencijalno mogla zaslužiti taj status. No, bez obzira na svoju značajnu zanemarenost, smatramo da pojam moralnog uzora posjeduje izuzetan značaj za etiku i za svakodnevni život kao potencijalni segment naše moralne orijentacije, odnosno dio posredovanja određenih moralnih vrijednosti i moralnog

¹ Aristotel u *Nikomahovoj etici* govori o *typos* (gr. nacrt, ocrta, naznaka) kao načinu izlaganja praktičko-filozofske refleksije koji adekvatno uvažava specifičnost područja »praktičkih stvari« (Aristotel, 1988, 2–3).

odgoja. Značaj određenja moralnog uzora može se, u sferi znanstvene refleksije, tražiti i u područjima kao što su filozofija obrazovanja, sociologija, pedagogija, psihologija (psihologija morala) itd.

2.

Pojam moralnog uzora može se dovesti u kontekstualnu vezu s nizom drugih pojmova. Jedan od njih je i pojam autoriteta. Za to određenje vezuje se relativno veliki broj mogućih značenja, što odgovara brojnim sferama u kojima autoritet može figurirati (politika, moral, obrazovanje, znanost, umjetnost, sport). Također, i razlozi na osnovu kojih se netko može smatrati autoritetom vrlo su raznovrsni. Ti razlozi često ne moraju imati svoju moralnu konotaciju. Moralni uzor, u pravilu, predstavlja vrstu autoriteta (i orijentir drugim ljudima u pogledu njihovog moralnog djelovanja), što ne znači da je svaka osoba koja se smatra autoritetom (znanstveni, sportski, umjetnički itd., autoritet) ujedno i moralni uzor. Posebno je problematična ona vrsta autoriteta čije je uvažavanje zasnovano na strahopoštovanju, kao obilježju funkcioniranja autoritarnih osoba. Također, uspješnost, moć, bogatstvo i popularnost kao karakteristike određenih modernih shvaćanja autoriteta ispostavljaju se kao krajnje sporni kriteriji, koji zbog svoje proizvoljnosti ne mogu biti uzeti kao relevantni kada je riječ o pojmu moralnog uzora. O toj pojavi bit će više riječi na kraju ovoga rada.

U pokušaju da inicijalno naznačimo pojam moralnog uzora napomenimo da se on, u načelnom smislu, vezuje za osobe koje na osnovu svog iskazanog moralnog djelovanja i ugleda koji je iz toga proistekao te zbog svoje moralne izvrsnosti predstavljaju pozitivan primer (autoritet) drugim ljudima u pogledu njihovog moralnog života.² Pojam moralnog uzora, pored ostalog, neizostavno konstituiraju i određene moralne vrijednosti za koje se ta osoba zalagala, njena dosljednost i hrabrost u pogledu činjenja konkretnih djela (kao moment posredovanja spomenutih vrijednosti). Sve to utječe i na moralnu orijentaciju drugih ljudi, što je posebno naglašeno u koncepciji koja se naziva etikom vrline:

² O značaju pojma moralnog uzora u pogledu moralne edukacije, s posebnim osvrtom na sferu poslovnih odnosa (poslovna etika) šire u: Moberg, 2000.

»Zagovornici etike vrlina smatraju da je to teorija koja je u mnogim aspektima superiorna rivalnim teorijama; na primjer, smatraju da je to teorija koja daleko bolje objašnjava moralno učenje. Mi najlakše, najbrže i najčešće učimo oponašanjem uzora; imamo moralne uzore i nastojimo se ponašati kao oni. Oponašajući uzore i identificirajući se s njima mi poprimamo i razvijamo vrline koje oni oprimjeruju; svjesnim i namjernim činjenjem X-a razvijamo dispoziciju za spontano i automatsko činjenje X-a; a upravo je to ono što vrline jesu – dispozicije za spontano činjenje ispravnih radnji. Na koncu, u tome se prvenstveno sastoji i moralni odgoj; ne u učenju pravila ili dužnosti, ne u računanju posljedica postupaka, već u razvijanju dispozicija za spontano ispravno djelovanje. Upravo su zato moralni uzori od posebne važnosti. Sokrat i Konfucije oprimjeruju mudrost; Isus oprimjeruje žrtvu i praštanje; razni sveci oprimjeruju razne vrline: Sv. Franjo poniznost, Sv. Juraj hrabrost; razni revolucionari oprimjeruju odlučnost u borbi za svoje ciljeve, Che Guevara oružanom borbom, Ghandi nenasilnim putem, itd. Uzori nam mogu biti i sportaši, znanstvenici, umjetnici, čak i filozofi. Uzore ne moramo nalaziti među ljudima koji su stvarno postojali; likovi iz književnosti, drame ili filma itekako mogu doprinijeti moralnom učenju. Držičev *Skup*, Shakespeareov *Mletački trgovac* i Molliereov *Škrtac* ilustriraju gramzivost i škrtost te nam pokazuju kakvi ne smijemo biti; roman *Čiča Tomina koliba* i TV-serija *Korijeni* zorno pokazuju koliko je robovlasništvo loše; *7 000 dana u Sibiru* pokazuje koliko su loši totalitarni režimi; *Dnevnik Ane Frank* pokazuje koliko je zlo nacizam, itd.« (Berčić, 2008, 196–197)

3.

Moralni uzori su u pravilu osobe koje su »iskoračile« iz sigurnosti uhodanih razmišljanja svoga vremena (uključujući i određene prevladavajuće »moralne koordinate«) i rutinizirano-konvencionalnog načina života. Karakteristično za njihovo djelovanje je to što su, na naglašen način, iskazali moralnu individualnost i kritički duh nasuprot konformizmu i ustaljenim djelatnim obrascima (i predrasudama) svoga vremena. To je najčešće podrazumijevalo veliku osobnu žrtvu i stradanje, a nerijetko i smrt zbog iskazanih stavova i djelovanja (Sokrat, Krist, Gandhi, Martin Luther King).

Ono oko čega se, čini se, može uspostaviti načelna suglasnost je to da moralnih uzora nema bez djela, odnosno konkretnih potvrđivanja, kao ni bez hrabrosti da se pojedinac založi za određene principe (vrijednosti) i ustraje u tome. Moralni uzor se postaje, dakle, samo djelima, ali je ujedno uvjet i taj da ta djela budu priznata kao moralno izvrsna od strane drugih ljudi. Takva vrsta priznanja razumljivo podrazumijeva na-

glašeno arbitrarnu notu. Kada se postavi pitanje o tome tko su moralni uzori, koje vrijednosti i postupci ih čine takvima, već na prvom koraku možemo se suočiti s dubokim relativizmom predodžbi o moralu, dobru, čestitosti, kao i s *moralnim pluralizmom* koji se odražava na »razvedenost« kriterija vrednovanja moralnosti određenih osoba. Kao što najčešće ne postoji konsenzus o tome što treba podrazumijevati pod pojmom morala, tako ne postoji uvijek niti konsenzus o moralnoj vrijednosti konkretnih ljudi i njihovom moralnom djelovanju. Čest je slučaj, dobro je poznato, da ista osoba za nekoga može predstavljati primjerno moralnu osobu, uzor ili heroja, a za nekog nemoralnu, izdajnika ili zločinca. Pozadina navedenih sporova i dilema u vezi je s, ponovimo, *modernim moralnim pluralizmom*, odnosno činjenicom diferenciranosti predodžbi o moralnim vrijednostima koje imaju članovi određenog društva, odnosno moralne zajednice.

Jedno od važnih pitanja u pogledu određivanja pojma moralnog uzora odnosi se, dakle, na opredjeljivanje povodom kriterija ocjenjivanja koji trebaju biti uzeti kao relevantni. Jedan od problema predstavlja i utvrđivanje onoga što, s jedne strane, treba uvažiti kao vrijedno i značajno, kao i onoga što, s druge strane, može biti zanemareno u pogledu ocjenjivanja nečije biografije. U tom kontekstu, nameću se sljedeća pitanja: »Računa« li se u »proglašenju« nekog moralnim uzorom cjelina njegove biografije, niz određenih postupaka ili samo određeni čin? Kada govorimo o posljednje navedenom, treba podsjetiti da su u povijesti brojne osobe smatrane moralnim uzorima upravo na osnovu jedne svoje geste (postupka). U ovom kontekstu, spomenimo primjere Jana Palacha (koji se 1968. godine spalio u znak protesta nakon invazije zemalja Varšavskog pakta na Čehoslovačku), Mohammada Alija (koji je 1967. godine odbio sudjelovati u Vijetnamskom ratu), Petera Normana (koji je 1968. godine na Olimpijadi u Meksiku tijekom dodjele medalja iskazao solidarnost sa svojim kolegama atletičarima u protestu protiv rasizma i nakon toga imao čitav niz ozbiljnih problema u svojoj državi Australiji) te Srđana Aleksića (koji je 1993. godine na smrt pretučen od strane pripadnika Vojske Republike Srpske dok je pokušavao zaštititi pripadnika bošnjačkog naroda).

Nadalje, u namjeri da naznačimo neke od brojnih problema u pogledu određivanja statusa moralnog uzora, spomenimo i sljedeću dilemu: Trebaju li nas zanimati okolnosti privatnog života nekoga tko slovi

za moralni uzor (npr. Gandhija ili Martina Luthera Kinga) ili samo one velike stvari koje su učinili za svoje sunarodnjake i/ili čovječanstvo? Mogu li određene pogreške u privatnom životu (zanemarivanje djece, preljubništvo, obiteljsko nasilje) osporiti status nekoga kao moralnog uzora, a koji je zasnovan na čitavom nizu visokovrednovanih moralnih i političkih djela u sferi tzv. javnog života? Razmatrajući ove dileme treba podsjetiti na to da neka osoba u javnoj sferi može činiti određene pozitivno vrednovane postupke koji realno imaju i veliki značaj u pogledu poboljšanja života ogromnog broja ljudi, a u privatnoj se, u odnosu na svoje bliže okruženje, ponašati okrutno kao tiranin, s puno pogrešaka i nepravednih postupaka po određenim prihvaćenim parametrima.³ Također, s druge strane, netko u javnoj sferi može »gaziti preko leševa«, krasti, maltretirati, biti podlac, ubijati itd., a u privatnom životu imati imidž ili zaista i biti prema određenim kriterijima dobar otac i suprug (ili majka i supruga), brižna i požrtvovna osoba. Kakva će ocjena moralnog statusa određene osobe biti ovisi naravno o kriterijima onih koji ocjenjuju (u okviru toga i od standarda određene moralne zajednice), odnosno o prioritetima i naglascima koji se uzimaju kao relevantni prilikom ocjenjivanja nečijeg djelovanja. *In praxi* je dakle, uključujući tu i shvaćanje moralnog uzora, često prisutno upravo »parceliranje« biografija, opet kao dio arbitrarnosti onih koji ocjenjuju (odnosno pozicije njihovih prioriteta).

Kada se razmatraju navedene dileme svakako treba imati u vidu da ničiji život ne prolazi bez grešaka i pogrešnih procjena, pa ni onih koje su moralnog tipa. One, sasvim sigurno, predstavljaju sastavni dio života. Moralnost na presudan način podrazumijeva i borbu čovjeka sa samim sobom (s vlastitim nagonima, egoizmom, sa »zlom u sebi«), a sve to posredovano je čitavim nizom situacija od kojih neke mogu biti izrazito kompleksne i praćene brojnim ozbiljnim i teškim dilemama. Jasno je, dakle, da nema besprijekorne biografije, ali naravno nije uvijek jasno koja je »mjera stvari«, posebno u pogledu kriterija proglašenja nekoga moralnim uzorom. Pored ostalog, kada se govori o moralnim

³ Ovdje može biti naveden i često spominjan primjer Jean-Jacquesa Rousseaua koji je opširno pisao o temi odgoja (dajući brojne poduke), dok je njegovih petero djece odrastalo u domu za nezbrinutu djecu, u potpunosti lišeno Rousseauove brige (Kessen, 1978, 155–166; Mendham, 2105, 131–152).

uzorima važno je imati u vidu i mogućnost da netko određenim postupcima (i u određenom razdoblju) može sasvim zaslužno izazivati naše poštovanje (recimo hrabrim postupcima u borbi za nezavisnost svoje države, borbom za ljudska prava i principe pravde, altruističkom djelatnošću itd.), dok kasnije, u daljem tijeku života, može sudjelovati u raznim nemoralnim i sumnjivim postupcima, djelovati nedosljedno i povoditi se za raznovrsnim »sitnim interesima«. Mnogo puta se dogodilo, poznato je iz povijesti, da su u ime počasti nekom heroju ili ugledniku njegovim imenom nazivane ulice i trgovi, a da je kasnije zbog određenih razloga to bilo drastično promijenjeno te praćeno rušenjem spomenika, oduzimanjem naziva ulica i trgova, činova, ordenja, statusa počasnih građana itd. Ovo sugerira da moralni ugled, odnosno status moralnog uzora ne predstavlja, dakle, nikad nešto u potpunosti »zapečaćeno« odnosno neupitno. U ovom kontekstu parafrazirajmo Sartreove riječi da ništa zauvijek ne određuje čovjekov karakter i njegovo moralno djelovanje te da za kukavicu uvijek postoji mogućnost da ne bude kukavica, a za heroja da prestane biti heroj. Određena rezerva u pogledu »strogosti« ocjenjivanja djelovanja javnih osoba, odnosno tzv. istaknutih pojedinaca, mogla bi se odnositi na činjenicu njihove velike izloženosti obilju problematičnih i kompleksnih situacija, od kojih neke nose i ogromnu opasnost, kao i na činjenicu pojačanog nadzora javnosti u pogledu njihovog djelovanja (koja je mnogo izraženija nego što je ona koja postoji u ocjenjivanju tzv. običnih ljudi). Na drugoj strani, njihov status nesumnjivo podrazumijeva i veću odgovornost i očekivanja.

4.

U namjeri da konkretiziramo našu analizu pokušat ćemo se osvrnuti na određena područja društvenosti u kojima figurira pojam moralnog uzora. Spomenimo prvo sferu patriotizma. Ta sfera je, kako se smatra, područje u kojemu se može iskazati zalaganje i žrtvovanje za dobrobit svojih sunarodnjaka, za interese svoje nacije i države, odnosno razne forme »općeg interesa«, što se tumači kao nešto od velike vrijednosti, uključujući i onu koja sadrži moralnu dimenziju. U ovom smislu, dakle, moralnim uzorima smatraju se osobe koje su se zalagale za interese *patrie* i dale neki doprinos njenom oslobođenju, iskazale odanost interesima domovine itd., odnosno pružile doprinos raznim vidovima njenog

napretka i blagostanja. Drugim riječima, smatra se da su njihovo žrtvovanje i borba imali konkretne efekte koji su posredno ili neposredno pozitivno utjecali na živote sunarodnjaka. Istina, i u tom pogledu vrlo rijetko postoji konsenzus (u svom narodu i u svjetskim razmjerima kao politički i moralni uzori figuriraju, spomenimo neke, Mahatma Gandhi, Martin Luther King, Nelson Mandela).

Kao što je nagoviješteno, patriotizam se shvaća kao mogućnost iskazivanja posebne vrste posvećenosti i brige u pogledu određenih kolektivnih vrijednosti, te i kao način nadilaženja uobičajenog »građanskog egoizma« kojem je u središtu mahom vlastiti partikularni interes:

»Za patriotizam obično držimo da je altruistički stav. U većem dijelu patriotske literature i umjetnosti veliča se kao jedan od glavnih izraza altruizma – kao nesebična, samopožrtvovana ljubav i odanost svojoj zemlji i zemljacima. *Dulce et decorum est pro patria mori*: na spremnost da se umre za domovinu oduvijek se gledalo kao na posljednji ispit patriotizma, a na sam čin kao njegovo najplemenitije ispunjenje.« (Primorac, 2005, 252)

Spomenuta »spremnost da se umre za domovinu« u današnjim okolnostima predstavlja svakako nešto vrlo rijetko, kao što su rijetki i zahtjevi za žrtvovanjem tog tipa. Ostaje naravno otvoreno pitanje što danas treba podrazumijevati pod patriotizmom, postoje li i kakve su patriotske dužnosti modernih ljudi te na koji način netko može postati moralnim uzorom u ovom području. Shvaćanje patriotizma se, nema sumnje, mijenjalo kroz vjekove te i danas njegovo bliže određivanje predstavlja predmet rasprave. Ovdje se ne možemo šire upuštati u navođenje modernih rasprava o patriotizmu niti u brojne aspekte njegovog definiranja.⁴ Ipak, spomenimo neka od značajnih pitanja o kojima u svome tekstu govori Igor Primorac:

»Zašto patriot voli svoju zemlju i pokazuje posebnu brigu za njenu dobrobit i dobrobit svojih zemljaka? Da li zato što tu zemlju krasi izvjesne vrijedne osobine, zato što se može podičiti impresivnim dostignućima na nekim područjima ljudske aktivnosti? Ili naprosto zato što je to njegova zemlja?« (Primorac, 2005, 251)

Opredjeljivanje u pogledu odgovora na navedena pitanja predstavlja nesumnjivo nešto od velike važnosti za kvalitetu nekog društva. Treba dodati i to da određeni broj tih odgovora može donijeti kako

⁴ O tome šire: Müller, 2010; Veler, 2002.

veliku konfuziju, tako i brojna problematična tumačenja koja se, pored ostalog, mogu odraziti i u pogledu krajnje spornog opredjeljivanja o moralnim uzorima u sferi patriotizma. Smatramo da je riječ prije svega o onim opredjeljivanjima koja su u vezi s nekritičkim pristupom (koji potencira puku pripadnost, a ne vrijednosti). Takav pristup se često, između ostalog, ogleda i u »obogotvorenju« vlastite države i naroda (uključujući i nekih osoba) što bi se moglo nazvati i momentom prelasaka u nacionalizam:

»Patriotizam koji nam je poznati iz povijesti i suvremenog iskustva je onaj koji smo naslijedili od starih Rimljana: patriotizam izražen u identifikaciji i ponosu na moć, veličinu i slavu svoje zemlje. Ovaj ponos lako postaje pretjeran. On, također, patriota čini nekritičnim, slijepim i gluhim za one aspekte prošlosti i sadašnjosti domovine u kojima nema ničeg čime se treba ponositi. Ukazivati na nedostatke i nedjela svoje zemlje, pa čak i priznati njihovo postojanje, smatra se gotovo ravno izdaji.« (Primorac, 2005, 255)

Važno je, dakle, u ovom kontekstu naznačiti razliku između *patriotizma* i *nacionalizma*. Niveliranje te razlike u pravilu vodi konfuziji u pogledu vrednovanja te može stvoriti čitav niz stavova s potencijalno kobnim posljedicama, kako u pogledu stavova i djelovanja članova jednog društva, tako i u pogledu stanja društvenosti u cjelini (npr. način vođenja politike, određivanja državne strategije i nacionalnih interesa). Nacionalizam neizbježno vodi veličanju svog naroda (najčešće izrazito nekritičkom) uz podcjenjivanje drugih naroda (što je često praćeno i mržnjom prema njima). To vodi čitavom nizu ograničenosti i opasnosti. Ako moralnost ne shvatimo na najprizemniji način, onda se može reći da, u striktnom smislu, nacionalist ne može niti biti moralna osoba u pravom smislu te riječi jer svojim načinom razmišljanja i djelovanja negira temelje čovječnosti i moralne univerzalnosti. Milan Kangrga je to formulirao na sljedeći način:

»Nacionalizam je naime po svojoj bitnoj intenciji i po samoj svojoj srži (a to je suvremeni naci-fašizam XX stoljeća doveo do posljednjih konsekvencija!) pokret, kojemu je najviša vrijednost i vrhovni cilj – ne čovjek pojedinac, nego upravo suprotno tome (nacionalni) kolektivitet. Nacionalist i nacionalizam (pa kao što vidimo i patriotizam) ostaju i zastaju u predvorju ili na pragu povijesnog i ljudskoga, pa u sebi ne sadrže nikakvih istinskih humanih vrijednosti, nego su naprotiv antipod ljudskoga (...) Zato i utoliko nacionalizam i jest to – zlo, koje ne spaja nego razdvaja ljude, jer ih negira u njihovoj pravoj biti – čovječnosti.« (Kangrga, 2001, 156)

Ovdje je, dakle, otvoreno pitanje univerzalnih vrijednosti kao izvornijeg kriterija civiliziranog života, uključujući i moralni aspekt kao svojevrsni »indeks čovječnosti«.

Kao što je poznato, nacionalistički svjetonazor i ideologija može se odraziti na brojne segmente društvenosti, a u određenim slučajevima manifestirati i kroz razne oblike spornog djelovanja koje vodi ratovima, »opravdavanju« zločina svog naroda, stvaranju atmosfere netrpeljivosti zasnovane na suštinskoj dehumanizaciji ljudi (kao što je, recimo, odbijanje mogućnosti da se stupi u brak ili bude prijatelj s pripadnicima drugih nacija) itd. Iz povijesti je znano koliko je – »u ime naroda« (nacije, države) – učinjeno loših postupaka (uključujući i brojne primjere nasilja i zločina). U kontekstu naše osnovne teme, treba napomenuti i to da je, u okrilju sužene nacionalističke percepcije, dolazilo do stvaranja i etabliranja moralnih i političkih uzora. To etabliranje uglavnom se ogleдалo kroz funkciju jačanja »infrastrukture nacionalističkih projekata«, utjelovljenje određenih (spornih) ideala (npr. homogenizacija na nacionalnoj osnovi) te služilo za vrijednosnu identifikaciju pripadnika određenog naroda/nacije. »Slava« nekih »nacionalnih heroja« u nemalom broju slučajeva bila je zasnovana na patnji ljudi drugih nacionalnosti te se u tim slučajevima osnovano postavlja pitanje elementarnih civilizacijsko-moralnih kriterija takvog odabira. Nacionalizam (i na tom obrascu producirani status moralnog uzora) je zato s pravom podvrgnut oštroj moralnoj kritici:

»Kritičari su dokazivali kako je to jedno proizvoljno, isključivo i krajnje egocentrično stajalište, nesuglasno s univerzalnom pravdom i općeljudskom solidarnošću, nespustano moralnim obzirima. Oni su također ukazivali na historijsku bilancu patriotizma, koja pokazuje da on prouzrokuje međunarodne napetosti, sukobe i rat.« (Primorac, 2005, 253)⁵

Drugim riječima, može se zaključiti da primitivne predodžbe o »patriotskom moralu« (zapravo nacionalističkom, koje uključuju i jednako primitivno shvaćanje lojalnosti) mogu predstavljati najgrublje ogrješenje o univerzalne norme čovječnosti i voditi čitavom nizu nemoralnih postupaka, kao i u ratnim zločinima. Igor Primorac navodi razna tumačenja patriotizma, pored ostalog i ona koja su zasnovana na »moralno nedopustivoj pristranosti« te imaju karakter grupnog egoiz-

⁵ Ovdje je, čini se, primjerenije govoriti o učincima nacionalizma.

ma i suštinski su izraz nekritičke, neograničene podrške politici svoje zemlje. Takva stajališta često mogu voditi agresivnosti prema drugim državama i poticanju militarizma. Ako pođemo od toga, ističe Primorac, da moralni sud treba vrijediti univerzalno i nepristrano, za svaku osobu o kojoj sudimo i za svakog čovjeka koji se nađe u istim okolnostima, onda se može reći da je patriotizam »po definiciji pristran te nespojiv s moralnim univerzalizmom« (Primorac, 2001, 47–48). S moralnog stajališta, on je na istoj razini kao i egoizam:

»Proizvoljno, moralno nedopustivo pretpostavljanje neke osobe, odnosno skupine zato što je ona meni bliska, odnosno prosudba koju ne namjeravam i ne mogu poopćiti u onom opsegu u kojemu to moral zahtjeva.« (Primorac, 2001, 47–48)

U svome tekstu o patriotizmu Dolf Sternberger poznatu izreku »Moja zemlja, pa bila ona u pravu ili ne« odbacuje kao »barbarsku regresiju koja je postala opći izgovor za svaki zločin počinjen u ime domovine« (Sternberg, 1980, 32–33). Iz takve pozicije često proistječe i katalog proklamiranih poželjnih »patriotsko-moralnih vrlina« koji može sadržati i puno nekritički formiranih merituma. Oni mogu biti civilizacijska stranputica, kao i smjernica ka nemoralnoj, nepravednoj, nasilnoj, nekada i zločinačkoj djelatnosti. Uzmimo za primjer neke od vrlina koje se u određenim slučajevima proklamiraju kao »patriotski poželjne« a koje, prema našem mišljenju, mogu biti iznimno sporne i opasne. Jedna od njih je vrlina lojalnosti, često spominjana kada se govori o odnosu prema državi (državnoj politici) ili, u patetičnijoj verziji, prema »svom narodu«. U tom pogledu dovoljno je spomenuti slučaj Adolfa Eichmanna. On je, kao što je poznato, tijekom Drugog svjetskog rata »birokratski« revno slao Židove i mnoge druge u smrt, smatrajući da je dobar Nijemac koji je »samo lojalan« svojoj državi i Führeru, kojemu je dužnost bespogovorno i efikasno ispunjavati pred njega postavljene zadatke, odnosno »provoditi državnu politiku«. ⁶ Posebno je u tom kontekstu važno djelo Hanne Arendt *Eichmann u Jeruzalemu* i u njoj iznijeta teza o »banalnosti zla« (Arendt, 2000). U svojoj analizi Eichmannove ličnosti, kao i analizi tijeka suđenja u Jeruzalemu, Arendt je ovog nacističkog zločinca opisala kao osobu bez posebno

⁶ Podsjetimo da je Eichmann bio zadužen za organizaciju i iseljavanje/protjerivanje Židova iz Njemačke i okupiranih područja, kao i njihov transport u koncentracijske logore.

izraženih demonskih i monstroznih karakteristika, odnosno bez naglašene sadističke nastrojenosti, patoloških crta i ostrašćenosti. Iako takve strukture, Eichmann je ipak aktivno sudjelovao u najtežim zločinima. Na suđenju uočljivo je bilo njegovo odsustvo empatije prema žrtvama i kajanja za učinjeno. U svojoj obrani, Eichmann se pozivao na obaveze lojalnosti državi i pokoravanja njenim zakonima (stajalište legaliteta ma kako on bio dehumaniziran), opravdavajući time izbjegavanje bilo kakvog suočavanja s pitanjem moralnosti svojih postupaka. Na taj način, kako i ukazuje Arendt, nastaje paradoks banalnog izvršitelja čija djela pokazuju ekstremne vidove zla. No, spomenimo i to da su drugi autori koji su se bavili ovom temom dodatno postavili pitanje odnosa između Eichmannovih zlodjela i motiva (uvjerenja), dovodeći u određenom smislu u pitanje zasnovanost analize koju je iznijela Arendt. U knjizi *Eichmann pred Jeruzalemom* njemačka povjesničarka Bettina Stangneth opisuje Eichmanna kao agresivnog nacističkog ideologa izuzetno snažnih nacističkih uvjerenja koji nije pokazivao znakove sažaljenja ili kajanja zbog učinjenog (Stangneth, 2014). Ovome treba dodati i stavove Davida Cesaranija koji su iznijeti u knjizi *Postati Eichmann* (Cesarani, 2007). U toj knjizi autor izlaže argumentaciju u pogledu toga da je Eichmann bio izraziti antisemit te da je upravo to predstavljalo pokretački moment njegovog djelovanja (što, u suštini, vodi osporavanju tvrdnje Hanne Arendt da su njegovi motivi bili »samo« banalni i neideološki, odnosno da je bio pedantni birokrat i konformist koji je kao »šraf sistema« »samo« izvršavao naredbe pretpostavljenih).

Kada je riječ o načinu stvaranja moralnih uzora iz »duha nacionalističkih matrica« spomenimo još jedan fenomen. Riječ je o kolektivnom narcizmu. On, u određenim situacijama, može imati i svoje značajne posljedice kao dio određenih političkih strategija i mehanizama. Kolektivni narcizam može se nalaziti u kontekstualnoj vezi s različitim formama kolektiviteta (nacijom, rasom, gradom itd.) te ujedno predstavljati i vid identificiranja pojedinca s njima na jedan suštinski predmoderan način, koji se može ocijeniti i kao krajnje problematičan u psihološkom smislu. Kolektivni narcizam se, dakle, konstituira na brojne načine, shodno tipovima identifikacije i područjima društvenosti.⁷ Taj fenomen,

⁷ Ovdje treba spomenuti i Frudovu ideju o »narcizmu malih razlika«, odnosno mehanizmu naglašavanja određenih posebnosti u odnosu na druge (zapravo veoma slične), što

kao što su njegovi tumači ukazivali, ima svoju specifičnu društvenu i psihološku funkciju jer povećava homogenost grupe, osjećaj samopoštovanja i često služi za nekažnjeno pražnjenje agresije itd.⁸ Upravo se nacionalizam može sagledati kao oblik kolektivnog narcizma. Naime, nacionalizam može uključivati postojanje mehanizma »utapanja« individualnog narcizma u širi entitet, odnosno težnju da se on »ojača« kroz pripadnost i identificiranje s određenom formom kolektiviteta (kolektivni narcizam). Smatramo da upravo takav kontekst stvaranja kolektivnog narcizma može doprinijeti i specifičnom konstituiranju statusa moralnog uzora (heroja, uglednika itd.) na krajnje nekritički, a samim time i problematičan način.⁹

5.

Prethodno razmatrane teme patriotizma i nacionalizma ponekad su u bliskoj vezi i s ratnim događanjima. Ta događanja donose mnoštvo ekstremnih situacija u kojima je ljudski život permanentno ugrožen. U takvim okolnostima ljudi su u pravilu svedeni na ono što bi se moglo nazvati egzistencijalnim minimumom, odnosno na djelovanje u izvanrednim okolnostima koje vrlo često može donijeti i značajne suspenzije pravnih i moralnih regula. Koliko god i sam rat potpadao pod pravne norme (međunarodne ratne konvencije, međunarodni sudovi), on ipak donosi mnoštvo situacija u kojima su okviri prava temeljno »razlabavljeni«, a mogućnosti različitih vrsta nehumanih postupaka znatno uvećane. U takvim okolnostima mnogo toga je intenzivirano i na svojevrsnoj probi ljudskosti, a dileme koje se stvaraju u tim situacijama brojne su i kompleksne (kao i odluke i djela) i u dobroj mjeri značajno

se posebno iskazuje u pogledu nacionalnih odnosa, kao i u pogledu odnosa između obitelji, susjeda, gradova...

⁸ Šire o tome: Erić, 2021, 291–314.

⁹ U ovom kontekstu može se spomenuti i fenomen vođe-narcisa. U političkoj sferi, namjera vođe-narcisa je da vlada ljudima, da ostvari potpunu kontrolu nad njima i da mu se dive. Sve to praćeno je različitim formama zavođenja i manipulacije, ali i utjerivanjem straha: »Sa svojom neodoljivom žudnjom da pokorava i vlada podancima vlastodržac nije daleko od maligne narcisoidnosti, od stanja omamljenosti, jer se radi o agresivnoj strasti. Tada je moguća i idolatrija sile, koju prati ohrabreno zločinstvo i nasilje.« (Božović, 2020, 83)

drugačije od onih koje postoje u mirnodopskom razdoblju. Mnoge od njih sadrže političku i moralnu dimenziju, kao što su to recimo izbor »strane« u ratu, zalaganje za određene vrijednosti, način vođenja rata, odnos prema ratnim zločinima, ponašanje prema ratnim zarobljenicima i civilima itd. S druge strane, baš u takvim situacijama, u zvjerinjaku rata kada se gubi mnoštvo civilizacijskih kriterija, a ljudskost na sve strane »gazi nogama«, značajan je i broj drugačijih primjera, primjera humanosti (žrtvovanja, herojskih činova, spašavanja ljudskih života) i to uz velike osobne rizike. Na ovome mjestu spomenut ćemo neke od njih, za koje smatramo da su posebno vrijedni, a čini se i od značaja za konkretizaciju pojma moralnog uzora.

Počnimo s primjerom Nicholasa Wintona (1909–2015) koji se 1938. godine našao u Pragu kao dobrovoljac Britanskog komiteta za pomoć izbeglicama. Uz puno hrabrosti i dovitljivosti, on je spasio oko 700 židovske djece, transportirajući ih vlakovima. Njihovo krajnje odredište bila je Velika Britanija gdje im je Winton osigurao boravak u engleskim hraniteljskim obiteljima u kojima su sigurno dočekali kraj rata. Za njegov podvig saznalo se tek nekoliko desetljeća kasnije jer Winton nikome nije spomenuo svoj hrabri čin. Njegovo herojsko djelo otkrila je Wintonova supruga kada je slučajno na tavanu kuće u kojoj su živjeli pronašla bilježnicu s imenima i fotografijama djece koju je njen muž spasio. »Nikijeva obitelj« (što je i naslov filma slovačkog redatelja Mateja Mináča posvećenog Wintonu, snimljenog 2011. godine) broji danas preko 5 000 ljudi širom svijeta (»Wintonove djece« i njihovih potomaka).

Sličnu hrabrost u spašavanju djece pokazala je i Irena Sendler (1910–2008) u Poljskoj. Naime, tijekom 1942. godine nacisti su zatvorili nekoliko tisuća Židova u prostor koji je poznat kao Varšavski geto. Irena Sendler je, dobivši propusnicu od strane Varšavske epidemiološke kontrole, ulazila u geto donoseći hranu, lijekove i odjeću. Tamo je vidjela prizore patnje i umiranja ljudi, veliku ugroženost djece, a situacija je bivala sve lošija iz dana u dan. Sendler se odlučila, u dogovoru s roditeljima djece koji su shvatili što čeka mališane ako se nešto brzo ne poduzme, na izvođenje djece iz geta kako bi spasila njihove živote. Djecu iz geta oslobađala je na najrazličitije načine, uz puno dovitljivo-

sti i rizika. Sendler je spasila oko 2 500 djece.¹⁰ U oktobru 1943. godine Sendlerova je, ipak, bila otkrivena od strane nacista i u zatvoru izložena mučenju. Ona je jedina znala imena i adrese obitelji koje su čuvale židovsku djecu, ali je izdržala mučenja (koja su ostavila velike zdravstvene posljedice u daljem tijeku njena života) i nije odala svoje pomagače, kao niti skrivenu djecu. Njen podvig ostao je također u dobroj mjeri nepoznat desetljećima.¹¹ Slični navedenim postupcima spašavanja ljudi tijekom Drugog svjetskog rata bili su i oni koje su učinili Oscar Schindler (1908–1974) i Diana Budisavljević (1891–1978).

Što je zajedničko svim navedenim primjerima (Winton, Sendler, Schindler, Budisavljević)? Prije svega to da su ove hrabre osobe samoinicijativno, u teškim ratnim okolnostima uz puno rizika sudjelovale u spašavanju ljudi (u dobroj mjeri djece) koji su im u tom trenutku bili potpuno nepoznati (izuzev, djelomično, u Schindlerovu slučaju). O činu pomoći nepoznatim ljudima bit će riječi nešto kasnije. Zatim, uočljivo je da im je, pored ostalog, zajednička osobina bila i skromnost koja se ogledala u tome da nisu isticali herojski karakter svojih djela, koja su dugo vremena uglavnom i ostala nepoznata široj javnosti. Za razliku od rasprostranjenih manira današnjeg vremena, kada mehanizmi »društva spektakla« i samoreklamerskog ponašanja (često u službi stjecanja »moralnog kapitala«) produciraju »podvige« i od relativno beznačajnih postupaka, oni koji su činili istinski vrijedna djela nisu to isticali i tek kasnije su, inicijativom drugih ljudi, s pravom ovjenčani divljenjem i priznanjima. Više je nego očigledno da su, u dramatičnim trenucima spašavanja ljudi, to činili bez pragmatične računice (želja za slavom, beneficijama, ugledom) jer ishod svojih akcija nisu mogli ni naslutiti. Imajući u vidu situaciju u kojoj su apsolutno riskirali (na neki način se i oprostili sa životom), najizglednija je svakako bila opcija da će

¹⁰ Nakon rata, Sendler je iskopala staklenke u kojima su bili popisi s imenima 2 500 djece namjeravajući ih ponovno spojiti s njihovim roditeljima. Međutim, roditelji većine djece ubijeni su u nacističkim logorima smrti.

¹¹ Za popularizaciju hrabrih djela Irene Sendler posebno je zaslužno nekoliko studenata Uniontown High School iz Kanazasa. Oni su pobijedili na literarno-povijesnom natjecanju »2000 Kansas State History Day« sa svojim radom »Life in a Jar« (»Život u staklenci«) u kojemu su opisali herojski podvig Irene Sendler. O tome šire: J. Mayer, 2011. Irena Sendler odlikovana je od strane brojnih židovskih organizacija širom svijeta. Ona je 1991. godine proglašena za počasnu građanku države Izrael. Odlikovana je i najvišim poljskim odlikovanjem, Ordenom Bijelog Orla (2003. godine).

u svom pokušaju spašavanja drugih ljudi i sami nastradati. Ovdje se možemo zapitati što je to što ih je, usprkos teškim okolnostima, motiviralo na to da ustraju u svojim namjerama. U literaturi se često može naći na niz osporavanja u pogledu onoga što se, ovisno o kontekstu, naziva altruističkim, empatičnim, humanističkim, filantropskim djelovanjem. Takvo djelovanje kao sjenka prati sumnja da iza njega mogu stajati egoistični i kalkulativni motivi, odnosno sumnjivi načini stjecanja ugleda, zasluga, »imidža« i »moralnog kapitala« (od čega se poslije u raznim posredovanjima može na brojne načine ostvariti i neka vrsta koristi). Primjeri postupaka osoba koje smo naveli svjedoče o nečem drugačijem i izvornijem, o djelovanju koje je podrazumijevalo veliki rizik i čovjekoljublje. Drugim riječima, može se zapaziti da su oni, pored osobne hrabrosti, iskazali i ogromno poštovanje prema vrijednosti ljudskog života, nastojeći spasiti što više osoba. Smatramo zato da se ne mogu na isti način vrednovati oni činovi, naoko altruistički (gdje se sa značajnom sigurnošću može utvrditi i postojanje egoističko-kalkulativnih motiva, posebno u kontekstu moguće manipulacije koja je već spomenuta) i činovi koji govore (što se također posredno ili neposredno može utvrditi) da je zanemarena banalna kalkulacija, a učinjena istinska žrtva, iskazana ogromna hrabrost i posvećenost vrijednostima života, solidarnosti, humaniteta. Riječ je o nekoj vrsti švajcerovskog shvaćanja o »svetosti života«,¹² nasuprot djelovanju koje vodi destruktiji, ponižavanju, ubijanju. To je ono što se čini pouzdanim kriterijem moralne izvrsnosti činova spomenutih osoba. Navedeni primjeri su također dokaz da i u najtežim okolnostima postoji mogućnost da se demonstrira ljudskost, što je potpuno različito, recimo, od načina razmišljanja »automata« i bezdušnog birokrata kakav je bio Eichmann, odnosno od njegovog opravdavanja vlastitog ponašanja (ravnodušnosti u lancu smrti koja je shvaćena kao izraz lojalnosti »nalozima države«).

Postupci ovih hrabrih osoba, pored ostalog, otvaraju fundamentalna pitanja vezana za altruizam i humanost uopće. Obično je slučaj da se razne vrste pomoći i brige iskazuju prema bližnjima (obitelj, prijatelji, poznanici), prema onima koji su nam poznati »imenom i prezimenom«, s kojima imamo neku vrstu osobnog odnosa. U pomoći nepoznatima, bilo da su u pitanju naši sunarodnjaci ili osobe koje to nisu i žive daleko

¹² O Schweitzerovim etičkim pogledima šire u: Zagorac, 2018, 169–194.

od nas, često ima nečeg zaista nepatvorenog i samosvrhovitog, upravo na tragu afirmacije svijesti o oskudnosti klasičnog egoističkog življenja i potrebi da se iz nje »iskorači«, da se pomogne drugim ljudima na osnovu uvažavanja ideje humanosti, naspram ustaljenih kalkulatивно-pragmatičnih načina razmišljanja. Riječ je, dakle, o specifičnom vidu djelovanja koje se ne može podvesti pod ono što se smatra »recipročnim altruizmom«,¹³ već se radi o onim slučajevima koji pokazuju odsustvo računice tipične za postupanje čiji je motiv (manje ili više prikriveno) očekivanje vezano za kasnije ostvarenje neke koristi, odnosno uzvratanje »usluge«. Također, djelovanje tog tipa može biti shvaćeno kao korespondentno kolbergovskom šestom stupnju koji podrazumijeva činove motivirane uvjerenjem o presudnom značaju vrijednosti ljudskog života, što je karakteristika najvišeg stupnja moralnog razvoja. Ovome treba dodati i to da osobe koje smo u ovom poglavlju analizirali nisu pokazale samo razvijenu svijest tog tipa, već i *voljni moment* o kojemu je govorio i Aristotel, što je u spomenutim slučajevima značilo, pored ostalog, spremnost i veliku hrabrost da se djeluje. U atmosferi današnje ravnodušnosti, cinizma i dehumanizacije koji poprimaju globalne razmjere, navedeni primeri su, čini se, dragocjeni moralni orijentiri.

6.

I u području religije tijekom njene duge povijesti može se zapaziti široko rasprostranjeno proglašavanje određenih osoba moralnim uzorima. Monoteističke religije sadrže kao svoj integralni dio i *moralno učenje*, odnosno transparentnu namjeru usmjeravanja (modeliranja) moralnog života te je s toga stajališta nesumnjivo značajno postojanje moralno izvrsnih ljudi, onih koji su se istaknuli u području vjere te kao takvi svojim primjerom mogu drugim ljudima »ojačati« kako vjeru, tako i na njoj zasnovanu usmjerenost ka moralnom djelovanju. Za razliku od politeističkih religija, monoteizam podrazumijeva razumijevanje boga kao personifikacije apsolutne moći i apsolutne dobrote (bog kao moralni apsolut). Drugim riječima, tek u monoteističkoj fazi razvoja religijske svijesti može se uočiti naglašenije prisustvo moralnih pravila:

¹³ Usp. Trivers, 1971, 35–57.

»Prema mnogim istraživačima povijesti religije, religija nije uvijek imala etičku funkciju. To se najprije vidi iz toga što sveto biće, ili ono što se smatra svetim, prvobitno nije smatrano istovremeno i za dobro (...) Iz povijesti grčke i rimske mitologije znamo da bogovi dugo vremena nisu bili zamišljeni kao moralno besprijekorna, dobra bića, nego kao bića s ljudskim manama i slabostima (svadljivost, zavist i sl.). Etiziranje, moraliziranje bogova nastupa u punoj mjeri tek s monoteističkim religijama kao što su mojsijevstvo i kršćanstvo. U tim religijama bog se zamišlja kao moralni zakonodavac čovjekov i kao sudac koji će (po kršćanskoj religiji) na onome svijetu nagraditi dobro i kazniti zlo držanje.« (Pavićević, 1980, 27)

Ovdje treba napomenuti da se u okviru religije formiraju specifične predodžbe *svetog*. Na tom se tragu konstituiraju i određene moralne vrijednosti, moralna uvjerenja, moralne norme itd., kojima se formira moralni obzor ljudi koji se smatraju vjernicima. Navedeno ih treba usmjeriti ka načinu života koji se smatra moralnim, odnosno valjanim i dostojnim. U ovom kontekstu, od važnosti je podsjetiti na Durkheimovu podjelu na svete i profane (obične) pojave i stvari:

»Gdje god ima religije, tu ima i doživljaja svetog i označavanja nečeg kao svetog. Sveti mogu biti i duhovi i bogovi, ali ne jedino oni. Štoviše, u religiji sve može dobiti karakteristiku svetosti: svet je i određeni prostor (određena mjesta), kao što 'postoji' i 'sveto' vrijeme; svete su neke riječi i neke spoznaje, istine.« (Pavićević, 1980, 13)

Svetost se također vezuje i za određene ljude. Na koji način? U skladu s ranokršćanskim stajalištem, razlog za to može biti ustrajavanje u vjeri (nepokolebljivost, kao i hrabrost u odnosu na progone), milosrdno djelovanje prema bližnjima itd. Kao što je poznato, vjernici i teolozi svoje najznačajnije moralne uzore pronalaze prije svega u osnivačima religijskih pravaca (Isus, Muhamed) kao osobama koje su, prema njihovom shvaćanju, najuzornije živjele, bile »najbliže bogu« (Krist je, u razvijenijim teološkim tumačenjima, predstavljen čak i kao sin božiji) i posredovale njegovu »volju« ljudima (Sadžakov, 2006; Antolović i Sadžakov, 2015). Nakon njih, najviše se uvažavaju sljedbenici koji su se istaknuli zbog svoje predanosti vjeri.¹⁴ Već spomenute predodžbe *svetog* posreduju se, dakle, i kroz njihovo vezivanje za konkretne ljude

¹⁴ Podsjetimo i na to da je od samih početaka kršćanstva visokovrednovano bilo stradalništvo zbog vjere, odnosno ustrajnost u neodricanju od kršćanskog učenja (posebno izraženo u razdoblju progona te religije koje se događalo od strane rimskih vlasti).

koji bivaju proglašeni svetima ili svecima (pravoslavlje, katoličanstvo). Da bi se takav status stekao, postoji čitav niz kriterija koji nekome, posebno u modernom dobu, mogu izgledati i sasvim neobično. Naime, u određenim kršćanskim crkvenim procedurama se, recimo, status sveca objavljuje i kroz registriranje »činjenja čuda« od strane kandidata za taj status. Dio procedure kanonizacije odnosi se na određena djela tijekom »ovozemaljskog života« (posvećenost vjeri, smjernost, činjenje čuda), a dio za ono što se događa poslije smrti (npr. nepropadljivost tijela, u pravoslavnoj verziji kanonizacije). I preko navedenih primjera može se uočiti da naglasak u znalajnoj mjeri više nije na aktivnoj pomoći bližnjima i činjenju milosrdnih djela kao što je to bio slučaj u razdoblju ranog kršćanstva (novozavjetni imperativ ljubavi prema bližnjem, primjer »dobrog Samaritanca«, Kristova ljubav prema ljudima).

7.

U prethodnim poglavljima rada osvrnuli smo se na neke aspekte statusa moralnog uzora koji se čine značajnima, uz nastojanje da ukažemo i na određene sporne momente zasnivanja ovog određenja. Ti sporni momenti odnose se na način izvođenja ocjena (vrednovanje), uključujući raznovrsne forme nekritičkog sagledavanja i glorifikacije određenih osoba i procesa. U okviru toga bavili smo se uglavnom onim osobama koje su svoj status moralnih uzora stekle u relativno daljoj prošlosti. Na kraju ovog rada otvorimo, barem u načelnom smislu, pitanje što je s tim statusom danas, u doba velikog moralnog relativizma i sveopće manipulacije koja vodi tome da je gotovo sve što nas okružuje vrlo upitno. Riječ je, između ostalog, i o situaciji koja je na značajan način posredovana kroz brojne mehanizme »društva spektakla« i »marketinškog altruizma«, kao i o kontekstu koji nerijetko producira brojne filantropne sumnjivih biografija i trgovce »moralnim kapitalom«. U svemu tome dodatni je problem i to što je današnji status moralnog uzora često zasnovan na problematičnim kriterijima, posebno onima koji su uglavnom skrojeni prema mjerilima »show biznisa«, »politike« ili »nacionalnih interesa«. Jedan od indikativnih primjera spomenutog trenda je i slavljenje sportaša kao neke vrste starozavjetnih idola te spominjanja morala uglavnom u kontekstu sporta (»dobrom igrom podigao

je moral svojih drugova!«).¹⁵ Istina, čak i u navedenim sferama, kao i u mnogim drugima, pojam moralnog uzora sve se rjeđe spominje, što na vrlo indikativan govori o našem vremenu te o mjestu morala u njemu. Iz tog razloga ostaje otvorenim pitanje kakva je pozicija i funkcija moralnog uzora danas te je li riječ o statusu koji ubrzano iščezava kao nepotrebni dodatak ovom dobu. Dojam je da je u doba »posesivnog individualizma« (koji Sloterdijk naziva i »istrošenim individualizmom«), moderne ekonomije kao »praktičkog boga« (koja svako djelovanje podređuje interesima profita) te »pragmatičnog« vođenja politike, značajno iščezla i snaga veliki gesta i ideala, a s njima u dobroj mjeri i status moralnog uzora.

No, niti sa sumornim zaključcima ne treba otići predaleko. Usprkos navedenom, nesumnjivo je da i danas postoji značajan broj osoba koje se širom svijeta bore za bolje, moralnije, pravednije, civiliziranije društvo. Vrijednosti pravde i morala, posredovane kroz nastojanje da se prošire obzori humaniteta, i dalje su prisutne u aktualnom kontekstu, iako on evidentno obiluje brojnim društvenim napetostima i anomalijama. Riječ je o iznimno složenoj situaciji koja otežava donošenje odrješitih prosudbi što je, naravno, povezano i s određivanjem kriterija na osnovu kojih neke osobe možemo smatrati moralnim uzorima. Kao što smo na početku rada istaknuli, u sferi morala uvijek je prisutna arbitrarnost, koja je još kompliciranija ako imamo u vidu brojne labirinte modernog moralnog pluralizma i aktualnih moralnih vrijednosti, kao i cjelokupni kontekst društvenosti na globalnoj razini. U tom pogledu, a u značajnoj kontekstualnoj vezi s temom moralnih uzora, paradigmatičnim se čini, recimo, i »slučaj Assange«. Kao što je poznato, on je za neke (nakon što je objavio podatke o tajnama svjetske diplomacije i načinima vođenja međunarodne politike, što je dodatno osvijetlilo moderne odnose moći, uključujući i brojne primjere nepravde, brutalnosti, manipulacije, zločina) moralni heroj, dok ga administracija Sjedinjenih Američkih Država proglašava kriminalcem i želi njegovo sudsko sankcioniranje.

Na kraju, iako smo u radu govorili prvenstveno o globalno poznatim osobama, dodajmo tome i mišljenje da pitanje moralnih uzora ne smije biti sagledavano samo u kontekstu *karlajlovski* shvaćenih »velikih ljudi« i »heroja« odnosno osoba koje se dominantno pojavljuju

¹⁵ Usp. Feezell, 2005.

u sferi javnosti (u smislu značajnijeg utjecaja na kreiranje društvene zbilje). Nema sumnje da i ljudi koji ne pripadaju toj sferi sasvim opravdano mogu zaslužiti taj status i naše divljenje jer se moralni »zadatak« nalazi pred svakim čovjekom, a samim time i mogućnost da se postane moralnim uzorom.

Literatura

- Antolović, Mihael; Sadžakov, Slobodan (2015), »Sekularizacija i moral«, *Metodički ogledi*, 22(2), str. 61–78. <https://doi.org/10.21464/mo42.222.6178>
- [Arendt, Hannah] Arent, Hana (2000), *Eichmann u Jerusalimu*, Beograd: Samizdat B92.
- Aristotel (1988), *Nikomahova etika*, Zagreb: Globus/Sveučilišna naklada Liber.
- Berčić, Boran (2008), »Etika vrlina«, *Filozofska istraživanja*, 28(1), str. 193–207.
- Božović, Ratko (2020), *Geometrija mišljenja*, Beograd: Čigoja.
- Cesarani, David (2007), *Becoming Eichmann: Rethinking the Life, Crimes, and Trial of a 'Desk Murderer'*, Boston: Da Capo Press.
- Erić, Ljubomir (2021), *Psihoterapija*, Beograd: Službeni glasnik.
- Feezell, Randolph (2005), »Celebrated athletes, moral exemplars, and lusory objects«, *Journal of the Philosophy of Sport*, 32(1), str. 20–35. <https://doi.org/10.1080/00948705.2005.9714668>
- Kangrga, Milan (2001), *Šverceri vlastitog života*, Beograd: Republika.
- Kessen, William (1978), »Rousseau's children«, *Daedalus*, 107(3), str. 155–166.
- Mendham, Matthew (2015), »Rousseau's discarded children: The panoply of excuses and the question of hypocrisy«, *History of European Ideas*, 41(1), str. 131–152. <https://doi.org/10.1080/01916599.2014.965495>
- Moberg, Dennis (2000), »Role models and moral exemplars: How do employees acquire virtues by observing others?«, *Business Ethics Quarterly*, 10(3), str. 675–696. <https://doi.org/10.2307/3857898>
- Müller, Jan-Werner (2010), *Ustavni patriotizam*, Beograd: Fabrika knjiga.
- Pavićević, Vuko (1980), *Sociologija religije*, Beograd: BIGZ.
- Potts, David (2015), »Were Rousseau's children victims of his moral theory?«, *Policy of Truth. The website and group blog of Irfan Khawaja*. Dostupno na: <https://irfankhawajaphilosopher.com/2015/06/28/were-rousseau-children-victims-of-his-moral-theory/> [3. 3. 2021.]
- Primorac, Igor (2001), *Filozofija na djelu*, Zagreb: Hrvatsko filozofsko društvo.
- Primorac, Igor (2005), »Patriotizam: prizemni i etički«, *Arhe*, 2(4), str. 247–263.
- Sadžakov, Slobodan (2006), *Novozavetni moral*, Novi Sad: Filozofski fakultet Novi Sad.

- Stangeth, Bettina (2014), *Eichmann before Jerusalem: The unexamined life of a mass murderer*, New York: Random House.
- Sternberger, Dolf (1980), *Begriff des Vaterlands, Schriften*, tom IV, Frankfurt am Main: Insel Verlag.
- Trivers, Robert (1971), »The evolution of reciprocal altruism«, *The Quarterly Review of Biology*, 46(1), str. 35–57. <https://doi.org/10.1086/406755>
- Veler, Hans-Urlih (2002), *Nacionalizam (istorija-forme-posledice)*, Novi Sad: Svetovi.
- Zagorac, Ivana (2018), *Bioetički senzibilitet*, Zagreb: Pergamena/Znanstveni centar izvrsnosti za integrativnu bioetiku.

MORAL ROLE MODELS

Slobodan Sadžakov

In this paper, we consider the notion of a moral model, trying to point out the important definitions of this status, as well as certain dilemmas that exist in terms of value determination in relation to this phenomenon. In the introductory part, the complexity of the sphere of moral action is considered, as well as the criteria that are relevant for determining the status of a moral role model. We tried to conduct our analysis of this notion in the context of considering several areas of sociability (politics, religion, patriotism) within which the notion of moral model has its significant place.

Keywords: *moral model, morality, ethics*